

Beata Urbanowicz

Harcerstwo polskie wobec wychowania państwowego 1929–1939

W harcerstwie od roku 1929 dominowały postulaty wychowania państwowego, które rozumiano jako „system oddziaływań wychowawczych, mających dać młodzieży satysfakcję z powodu posiadania własnego państwa, kształtowania postawy lojalności wobec państwa, budowania szacunku dla jego symboli i władz”¹.

Twórcą doktryny wychowania państwowego był Sławomir Czerwiński, a jej główne idee zostały zawarte w programowym referacie wygłoszonym w 1929 roku oraz w pracy *O nowy ideał wychowawczy*². Krytykowano w niej dotychczasowy model wychowawczy, uważając, że koncentruje się on na metodyce, dydaktyce, ustroju szkolnym, a nie na potrzebach Polski odrodzonej. Proponowany wzorzec wychowawczy oparty był więc na wychowaniu obywatelsko-państwowym, które Czerwiński określał jako system środków i czynności wychowawczych kształtujący w wychowankach dyspozycje psychiczne, usposabiający ich do służby państwu i dający wiedzę o obowiązkach wobec państwa i umiejętnościach czynnego udziału w pracach na rzecz państwa w zakresie dostępnym do wieku i sytuacji socjalnej dziecka³.

Teorie wychowania państwowego opracowali między innymi tacy autorzy, jak: Jadwiga Lechicka, Kazimierz Piwowski, Hanna Pohowska i Halina Mro-

---

¹ *Historia wychowania. Wiek XX*, red. J. Miąso, PWN, Warszawa 1984, s. 58–60.

² S. Czerwiński, *O nowy ideał wychowawczy*, Lwów – Warszawa 1936.

³ H. Mrozowska, *Podstawy wychowawczego kierunku w nauczaniu historii*, [w:] J. Maternicki, *Polska dydaktyka historii 1918–1939. Materiały i komentarze*, Warszawa 1978, s. 124–138.

zowska. Wzorcem wychowawczym był „obywatel polski zrośnięty w jedno z ideałem człowieka”⁴.

Podobne cele stawiała sobie Komisja Edukacji Narodowej w XVIII wieku, stąd wynika ścisły związek tych dwóch systemów szkolno-wychowawczych. Wychowanie państwowe propagowało kult wodza i państwa. Według A. Radziwiła „wychowanie państwowe” miało określony zakres klasowy i popularyzowało hasła solidaryzmu klasowego. Z kolei A. Próchnik uważał, że ten typ wychowania sprawdza się w ustrojach demokratycznych, nie zaś autorytarnych.

Nowy kierunek wychowawczy nie był jednolity, miał skrzydło radykalne, reprezentowane przez A. Radziwiła, i umiarkowane – skupione wokół pracowników czasopisma „Zrąb”.

Stosunek harcerstwa do zagadnień wychowania państwowego omawiano podczas odbywającego się w Warszawie w dniach 28–29 XII 1929 roku IX Zjazdu Walnego ZHP, w którym uczestniczył minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego Sławomir Czerwiński⁵.

Realizowane w ramach pracy ideowo-organizacyjnej ZHP postulaty wychowania państwowego spowodowały, że związek został jawnie uprzywilejowany przez władze rządowe, administracyjne, oświatowe i wojskowe. Dzięki temu, zwłaszcza po roku 1931, w harcerstwie powstały lepsze warunki do rozmaitych eksperymentów o charakterze służby społecznej. Rozwijano różnorodne formy pracy z młodzieżą, wprowadzono system specjalności, co uczyniło harcerstwo atrakcyjniejszym dla dzieci i młodzieży, a także bezpośrednio wpłynęło na jakość pracy i liczebny rozwój drużyn⁶.

Praktycznym elementem realizacji w harcerstwie postulatu wychowania państwowego było wprowadzenie w organizacji męskiej stopnia „harcera orle-go” oraz nowych prób na sprawności harcerskie, których celem było wykazanie się pewną sumą wiadomości o Polsce współczesnej, jej ustroju, władzach, geografii, historii i gospodarce.

Lata 1931–1939 to okres rozwoju pracy ideowej w harcerstwie. Wiele drużyn harcerskich kształtowało wśród swoich członków określoną postawę światopoglądową opartą na założeniach ideowo-politycznych wychowania państwowego. Działania te miały wymiar społeczny polityczny, patriotyczny i gospodarczy.

W wielu ośrodkach instruktorskich męskich i żeńskich podejmowano próby wychowania społecznego, do których można zaliczyć m.in. pracę instruktorów

⁴ J. Lechicka, *Wychowanie państwowe przy nauczaniu historii*, [w:] J. Maternicki, *Polska dydaktyka historii. Materiały i komentarze*, Warszawa 1978, s. 89–102.

⁵ W. Błażejowski, *Z dziejów harcerstwa polskiego 1910–1939*, Warszawa 1985, s. 221–222.

⁶ R. Stefaniak, „Ruch harcerski w Częstochowie w latach 1910–1989”, *Częstochowa* 2002, s. 47–48 (maszynopis pracy doktorskiej – Biblioteka Główna AJD).

wileńskich i lwowskich, działania poznańskiego Akademickiego Koła Harcerskiego, Komendy Głównej Harcerzek, instruktorek związanych ze szkołą na Buczu.

Szczególnie aktywną pod względem społecznym pracę prezentowała szkoła instruktorska na Buczu koło Skoczowa, prowadzona przez dr Józefinę Lapińską. W latach 1931–1939 szkoła prowadziła kursy i konferencje instruktorskie, w trakcie których uczono, jak prowadzić prace społeczne. Wiele takich działań realizowano w praktyce w terenie; i tak prowadzono prace w prewentorium dziecięcym, okolicznych przedszkolach, w wiejskich ośrodkach zdrowia, kasach chorych. Ponadto Bucz miał swoją szkołę rolniczą połączoną z gospodarstwem rolnym. Kształciły się w niej instruktorki z województw: białostockiego, kieleckiego, lubelskiego i innych. Prowadziły one wiejskie gromady zuchowe i wiejskie drużyny szkolne.

Hufiec wiejski był koedukacyjny, co w ówczesnym harcerstwie było nowatorstwem. W drużynach dziewcząt kładziono nacisk na przygotowanie gospodarskie i macierzyńskie, w drużynach męskich na sport; w obu obowiązywało przysposobienie rolnicze.

Na Buczu zmierzano do ukształtowania modelu służby społecznej harcerzek, rozumianej jako służba dziecku, służba zdrowia oraz prace dla podniesienia stopy cywilizacyjnej wsi polskiej. Ośrodek ten był kierowany przez zwolenniczki polityki sanacji, których podstawowym celem było przygotowanie instruktorek do pracy społecznej w terenie.

Nadmienić należy, że na Śląsku w omawianym okresie tamtejsza komenda chorągwi kładła także nacisk na uspołecznienie harcerzek i przystosowanie ich do pracy społecznej za pomocą indywidualnych i zbiorowych tzw. „dobrych uczynków”. Dlatego też harcerki pomagały lokalnym komitetom w pełnieniu służby społecznej, urządzano gwiazdki dla biednych dzieci, zbierano datki na cele misyjne, PCK i wiele tym podobnych.

W latach kryzysu gospodarczego pełniono dyżury w kuchniach przeznaczonych dla bezrobotnych i ubogich, prowadzono zbiórki odzieży dla dzieci. Z myślą o dzieciach i młodzieży zagrożonej patologią prowadzono świetlice, gdzie dzieci i młodzież znajdowały opiekę i pożywienie⁷.

W toku pracy, po dwuletnich doświadczeniach w prowadzeniu świetlic, komenda chorągwi na Śląsku postulowała, aby dostosować programy harcerskie do zainteresowań starszych dziewcząt – robotnic, i tworzyć drużyny starszo-harcerskie i robotnicze. Opracowano projekt tego typu programu, nadając mu status ogólnopolski. W ten sposób hufiec śląski miał swój wkład w rozwój me-

⁷ W. Niederliński, *Początki ruchu harcerskiego na Górnym Śląsku oraz okres Plebiscytu i Powstań Śląskich*, [w:] *Z dziejów harcerstwa śląskiego. Rozwój i działalność harcerstwa na Górnym Śląsku w latach 1920–1945*, Katowice 1985, s. 34–35.

todyki harcerskiej w Polsce. Obok tego typu zadań w ramach służby społecznej harcerze śląscy oferowali dla miejscowej ludności pomoc przy żniwach, opiekę nad dziećmi oraz usługi sanitarne⁸.

Na końcu rozważań dotyczących pracy społecznej harcerstwa należy wyjaśnić pojęcie służby społecznej, której głównym ideologiem był Adam Skwarczyński. Według jego teorii młodzież starsza powinna brać czynny udział w realizacji zadań społecznych mających na celu podniesienie poziomu cywilizacji w kraju.

Z działalnością społeczną harcerstwa w latach 30. nierozzerwalnie związana była także praca gospodarcza, która szczególnie nasiliła się w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego.

Do cennych inicjatyw gospodarczych należały projekty Akademickiego Koła Harcerskiego im. Heliodora Świącickiego w Poznaniu. W latach 1932–1935 na łamach wydawanego przez Akademickie Koło Harcerskie czasopisma pt. „Czuj Duch” toczyła się dyskusja ekonomiczna dotycząca wprowadzenia zasad planowania w gospodarce, postulowano bardziej radykalną reformę rolną.

Podobną akcją było powołanie Harcerskich Ochotniczych Drużyn Robotniczych. Spośród bezrobotnych harcerzy stworzono kilka drużyn, które pracowały przy budowie dróg, torów kolejowych, regulacji Wisły, przy budowie urządzeń na zloty w Spale, przy innych tego typu inwestycjach.

W harcerstwie śląskim zasady wychowania gospodarczego realizowano w praktyce, m.in. prowadząc sklepiki szkolne, urządzając dochodowe festyny, loterie, przedstawienia teatralne i kiermasze⁹.

W 1937 roku w śląskiej komendzie hufca powołano do funkcjonowania wydział wychowania gospodarczego. Głównymi zadaniami wydziału były: organizowanie kursów praktycznych w zakresie sprawności harcerskiej, umożliwienie kształcenia zawodowego w zakładach przemysłowo-handlowych, warsztatach rzemieślniczych, uruchomienie poradnictwa zawodowego, pomoc w zakładaniu warsztatów rzemieślniczych i sklepów harcerskich¹⁰.

Harcerstwo w ramach realizacji postulatów wychowania państwowego prowadziło także szeroko zakrojoną działalność patriotyczną. Harcerstwo emigracyjne było przede wszystkim instrumentem walki o zachowanie polskości młodego pokolenia, narzędziem walki przeciwko asymilacji.

---

⁸ Confer: *W gromadach Czerwonego Harcerstwa TUR. Wspomnienia*, red. K. Wojciechowski, Warszawa 1982.

⁹ A. Hurzanka et al., *Śląska chorągiew harcerek w okresie międzywojennym*, [w:] *Z dziejów harcerstwa śląskiego...*, s. 24–29.

¹⁰ W. Niederliński, *Początki ruchu harcerskiego na Górnym Śląsku oraz okres Plebiscytu i Powstań Śląskich*, [w:] *Z dziejów harcerstwa śląskiego, Rozwój i działalność harcerstwa na Górnym Śląsku w latach 1920–1945*, Katowice 1985, s. 36–37.

Wśród organizacji polonijnych szczególne znaczenie miało harcerstwo w Niemczech, jedyne poza krajem działające wśród ludności autochtonicznej, a nie tej, która wyemigrowała z Polski. Organizacja harcerska w Niemczech prowadziła zacieklą walkę z germanizacją. Dlatego w latach 1935–1939 nastąpił pięciokrotny wzrost jego szeregów¹¹.

W kraju również w latach 30. organizacje harcerskie realizowały cele wychowania patriotycznego. Częstochowa jest doskonałym przykładem ilustrującym tę tezę. W roku 1932 częstochowskie harcerstwo obchodziło swój jubileusz XX-lecia istnienia. W ramach obchodów nie zabrakło akcentów patriotycznych. W szkołach odbyły się uroczyste apele, a główne uroczystości – poświęcone poległym na polu chwały w latach 1915–1921 harcerzom – odbyły się przy płycie Grobu Nieznanego Żołnierza. Obchodom tym towarzyszyło nabożeństwo harcerskie koncelebrowane na Jasnej Górze przez biskupa Teodora Kubinę.

Podłoże – między innymi – patriotyczne miała także organizowana przez harcerstwo w roku 1933 akcja tworzenia obozów na całym terytorium Rzeczypospolitej, w tym szczególnie na kresach wschodnich, gdzie harcerze obok rekreacji i wypoczynku rozwijali działalność społeczną i patriotyczną.

Po utworzeniu przez władze harcerskie Inspektoratu Rejonów Górskich przystąpiono do organizacji obozów na Huculszczyźnie, obejmującej administracyjnie powiaty kosowski i kołomyjski. W akcję obozowania na Huculszczyźnie włączyło się także harcerstwo częstochowskie, a mianowicie zastęp starszych harcerzy z Rakowa pod komendą Zygmunta Biskupa. Program zjazdu przewidywał pracę patriotyczną, oświatową i społeczną wśród społeczności lokalnej.

Harcerstwo częstochowskie w sposób szczególny odniosło się do śmierci marszałka Józefa Piłsudskiego, biorąc udział w uroczystościach żałobnych, w wymiarze zarówno katolickim, jak i patriotycznym¹².

Hufce częstochowskie w ramach realizacji postulatów wychowania patriotycznego uroczystości obchodziły rocznice historycznych wydarzeń. Dlatego w 1936 roku, na który przypadała 105 rocznica wybuchu powstania listopadowego, zorganizowano zbiórkę hufców pod komendą Eugeniusza Czarnołęskiego. Uroczystości zakończono gawędą Juliana Faszczewskiego i hymnem państwowym¹³.

W wyliczonym wachlarzu poczynań mieszczą się inicjatywy zarówno katolików, jak i grup indyferentnych pod względem religijnym, zarówno piłsudczy-

¹¹ R.K. Daszkiewicz, *Harcerstwo Polskie poza granicami kraju, od zarania do 1930 roku w relacjach i dokumentach*, Lublin 1983, s. 45–72.

¹² R. Stefaniak, „Ruch harcerski w Częstochowie w latach 1910–1989”, Częstochowa 2002, s. 71–82 (maszynopis pracy doktorskiej).

¹³ „Goniec Częstochowski” 1935, nr 273 z dnia 24.09.1935; nr 283 z dnia 07.12.1935.

ków, jak i demokratów. Inicjatywą najbardziej postępową, a równocześnie najbardziej okrzepłą organizacyjnie, był KIMB – Krąg Instruktorski im. Miecysława Bema. Jego odpowiednikiem po drugiej stronie był krąg instruktorski i starszoharcerski św. Jerzego, najbardziej wykrystalizowany ośrodek polityczny harcerskiej endecji.

Uogólniając, należy stwierdzić, że pracę nad nowym ideałem wychowawczym zapoczątkował K. Świtalski, sformułował go S. Czerwiński, a mocą uchwały usankcjonował J. Jędrzejewicz. Dla zainicjowanego kierunku sanacja stworzyła podstawy prawne w postaci ustawy o ustroju szkolnictwa. Lata dominacji wychowania państwowego przypadają na okres 1932–1935. Ważnym osiągnięciem było w tym okresie wykrystalizowanie się dwóch podstaw teoretycznych w postaci kierunku państwowego i socjalistycznego, które miały własną teorię wychowawczą.

Zwrot w kierunku wychowania obywatelsko-narodowego nastąpił w latach 1935–1939. Trzeba zauważyć, że koncepcja wychowania państwowego różniła się od wychowania narodowego przede wszystkim odejściem od forsowania programu polonizacji mniejszości narodowych¹⁴.

W wychowaniu państwowym dużą wagę przywiązywano do treści współczesnych związanych z historią legionową i kultem J. Piłsudskiego. Wypierano także indywidualizm pedagogiczny na rzecz solidarystycznej, państwowotwórczej pedagogiki społecznej.

Harcerstwo polskie w kraju i poza jego granicami w latach 30. XX wieku realizowało postulaty wychowania państwowego w jego aspektach społecznych, patriotycznych oraz gospodarczych. Dlatego w swojej pracy ideowo-wychowawczej organizacja ta podejmowała wiele cennych inicjatyw w tej dziedzinie, dzięki którym odgrywała znaczącą rolę w środowisku i społeczności lokalnej.

---

¹⁴ Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, *Program Gimnazjum Państwowego. Wydział klasyczny. Nauka o Polsce współczesnej, klasa VIII. II Zagadnienia polityczno-obywatelskie*, s. 48–49, Lwów 1931.